

РОЗДІЛ VI. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2024-4-04>

АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ РОЗСУДУ СУБ'ЄКТІВ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ (ПИТАННЯ ЦІННОСТЕЙ В ПРАВОЗАСТОСУВАННІ)

Ванджурак Р. В.*доктор філософії з права (Ph.D.),**докторант Національної академії внутрішніх справ,**керівник Адвокатського бюро Романа Ванджурака, адвокат**вул. Хрещатик, 7/11, офіс 322, Київ, Україна**orcid.org/0000-0002-8474-2276**promarv@ukr.net*

Ключові слова: розсуд, дискреція, суб'єкти правозастосування, аксіологія, філософія права.

У пропонованій статті здійснено спробу дослідити розсуд суб'єктів правозастосування з філософсько-правової точки зору, зокрема в аксіологічному аспекті, тобто з позиції ціннісних орієнтирів права. Це зумовлено передусім тим, що при вивченні доступних за темою напрацювань хоч і було встановлено значний діапазон наукових робіт на предмет ціннісних орієнтирів права, та поряд з цим, досліджень на тему аксіологічного аспекту такої форми правозастосування, як розсуд, не виявлено. Разом з цим, заявлене питання є актуальним, позаяк, з одного боку – наразі не має злагоженості думок щодо необхідності взагалі такого інструменту правозастосування як дискреційні повноваження в призмі ризику перетворення розсуду на процесуальне свавілля, тоді як з іншого – не до кінця визначено, якими критеріями такий розсуд має керуватися при здійсненні дискреційних процедур. У цьому дослідженні відстоюється думка (яка опирається на погляди науковців й підкріплюється судовою практикою міжнародного й національного рівнів), що основними засадами при здійсненні суб'єктами правозастосування дискреційних повноважень мають виступати у першу чергу загальнолюдській цінності. За допомогою методів дедуктивно-логічного аналізу, індуктивного узагальнення та аналогії в результаті проведеного дослідження сформовано висновок, що істинна інформація, як невід'ємний елемент розсудових процедур, далеко не завжди є достатньою умовою для прийняття розумного та справедливого дискреційного рішення, тож питання істинності такого рішення має тісно корелювати з аксіологічним його аспектом, тобто таким, що базується на фундаментальних ціннісних вимірах, таких як: як гідність, свобода, рівність, справедливість тощо. Це дослідження є оригінальним, оскільки розсуд суб'єктів правозастосування досі у такий спосіб ніхто не досліджував та має вагому практичну значущість, адже неможливо усвідомити той чи інший предмет або явище без його пізнання на рівні ціннісних орієнтирів права. Порушена у цьому дослідженні проблематика може бути предметом більш глибокого вивчення на рівні монографічних досліджень й стати приводом для подальших наукових диспутів.

AXIOLOGICAL ASPECT OF JUDGMENT OF LAW ENFORCEMENT SUBJECTS (QUESTIONS OF VALUES IN LAW ENFORCEMENT)

Vandzhurak R. V.

*Doctor of Philosophy in Law (Ph.D.),
Doctoral Student of the National Academy of Internal Affairs,
Head of the Law Office of Roman Vandzhurak, Lawyer
Khreschatyk str., 7/11, office 322, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-8474-2276
promarv@ukr.net*

Key words: *judgment, discretion, subjects of law enforcement, axiology, philosophy of law.*

In the proposed article, an attempt is made to investigate the judgment of law enforcement subjects from a philosophical and legal point of view, from an axiological aspect, i.e. from the standpoint of value guidelines of law. This is due primarily to the fact that, while studying available works on the topic, although a significant range of scientific works about value orientations of law was established, no studies on the axiological aspect of such a form of law enforcement as discretion were found. Along with this, the stated issue is relevant, because, on the one hand, there is currently no consensus regarding the need for such a law enforcement tool as discretionary powers in the prism of the risk of turning discretion into procedural arbitrariness, while on the other hand, it is not fully determined what criteria such discretion must be exercised in the exercise of discretionary procedures. This study advocates the opinion (which is based on the views of scientists and is supported by judicial practice at the international and national levels) that the main principles in the exercise of discretionary powers by subjects should be first human value. With the help of methods of deductive and logical analysis, inductive generalization and analogy, as a result of the conducted research, the conclusion was formed that true information, as an integral element of discretionary procedures, is far from always a sufficient condition for making a reasonable and fair discretionary decision, therefore, the question of the truth of such a decision must be closely correlated with its axiological aspect, that is, one based on fundamental value dimensions, such as dignity, freedom, equality, justice, etc. This study is original, because the discretion of law enforcement subjects has not been investigated in this way until now, and it is of great practical significance, because it is impossible to understand this or that subject or phenomenon without knowing it at the level of value guidelines of law. The issues raised in this study can be the subject of deeper study at the level of monographic studies and become a reason for further scientific debates.

Вступ. Усе має свою цінність й право не є виключенням. Ба більше, з однієї сторони право є засобом утілення в життя таких загальнолюдських цінностей, як свобода, гідність, рівність, справедливість тощо, в той час як з іншої сторони – воно (право), як цінність, вимірюється саме ціннісними орієнтирами, позаяк та чи інша правова норма або рішення органу владних повноважень вважатиметься правомірним чи справедливим з погляду громадян, наскільки воно захищає їх права та свободи, тобто є для них цінним (подекуди поступаючись навіть істинності).

Особливо гостро питання цінності права прослідковується в сфері його правозастосування

й куди більше, коли мова заходить про таку його форму як розсуд, тобто узаконену можливість уповноважених державою осіб (суб'єктів правозастосування) ухвалювати свої рішення на основі внутрішнього переконання (дискреційних повноважень). До речі, останнє зазвичай теж формується на особистих світоглядно-ціннісних орієнтирах суб'єктів правозастосування. Олії у вогонь додає ще й те, що в колах науковців та практиків не втихають дискусії щодо доцільності розсуду як інструменту правозастосування взагалі, де одна група відстоює переконання у його необхідності, виходячи з неможливості права охопити всі випадки життя й для вирішення тієї чи іншої справи треба засто-

совувати розсуд, тоді як інша – відстоює думку, що такий інструментарій часто-густо призводить до суб'єктивізму й навіть свавілля.

Не висловлюючи прихильності жодному зі згаданих таборів юридичної думки доводиться констатувати, що досі такий доволі спірний інструмент правозастосування як розсуд суб'єктів правозастосування не був предметом наукового аналізу в призмі ціннісних орієнтирів. А відтак, видається доцільним дослідити це поняття в аксіологічному ракурсі (питаннями ціннісного аспекту права, тобто цінності права, правової цінності та права як цінності займається правова аксіологія, як складова філософії права).

Звідси метою цієї статті є дослідити зміст розсуду як правового концепту в аксіологічному контексті, тобто в ціннісних вимірах останнього.

Матеріали та методи. В сучасній юридичній літературі можна зустріти чимало робіт, присвячених аналізу форм законодавчого закріплення фундаментальних правових цінностей у базових принципах права, на яких ґрунтується нормативна регламентація правозастосування. Як зазначає О.С. Копитова, до таких цінностей належить визнання людини, її життя, здоров'я, честі й гідності, недоторканості й безпеки в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України). Закріплений конституційний постулат за своїм змістом є метою й принципом, що визначає загалом діяльність держави, створення законодавчих засад регулювання такої діяльності та відповідальність держави перед людиною загалом [1, с. 195].

При цьому більшість авторів наголошують на тому, що провідна роль у реалізації й захисті правових цінностей належить саме судовому правозастосуванню, а згаданий вище й виражений у ст. 3 Конституції України принцип визначає загальну ціннісну спрямованість правозастосовного процесу та узгоджується з основоположними принципами права, такими як: справедливість, рівність, свобода, гуманізм. Зазначені принципи становлять основу права, є його ідейним наповненням, а також головними ціннісними орієнтирами. Відтак, головним завданням суб'єкта правозастосування є насамперед дотримання основних принципів права при формулюванні та прийнятті процесуальних рішень [2, с. 246–247].

У цьому відношенні висловлюється також думка про те, що аксіологічні засади права потрібно розглядати не лише як необхідні умови для його правильного застосування, але й у контексті постійного, надійного та ефективного захисту проти зловживань у судочинстві, а відтак відстоюється погляд про доцільність запровадження ідеології судового правозастосування [3, с. 17], заснованої саме на таких засадах.

Варто зауважити, що систематизований аналіз аксіологічного виміру права був представлений у монографії О.О. Бандури «Єдність цінностей та істини у праві», в якій автор відстоює тезу, згідно з якою для набуття належної соціальної цінності судовий вирок мусить спиратися на істинну картину злочинної події, істинну кваліфікацію злочину (яка передбачає істинне тлумачення юридичних норм), істинне розуміння особистості підсудного. Істина інтерпретується автором не лише як умова реалізації системи правових цінностей, але й як одна з невід'ємних складових цієї системи цінностей [4].

У своєму ґрунтовному та багатоплановому монографічному дослідженні О.В. Гришук «Філософія конституційних цінностей» аргументується теза про те, що система соціально-правових цінностей є серцевиною будь-якої правової ідеології та репрезентує відповідний тип праворозуміння на рівні суспільної, буденної чи професійно-юридичної правосвідомості. Зокрема, йдеться про те, що правовий ідеал як ціннісне уявлення про бажане право та складова правової ідеології істотно та якісно впливає на правотворення, тлумачення права, правореалізацію та правозастосування [5, с. 368].

Та поряд з цим, варто відзначити, що в наукових працях, присвячених аналізу аксіологічних підвалин права, здебільшого, оминається увагою проблематика, пов'язана з особливостями їх реалізації в контексті здійснення дискреційних повноважень суб'єктами правозастосування.

Тому, в ході цього дослідження ціннісних орієнтирів формування дискреційних рішень суб'єктів правозастосування, було використано метод аксіологічного аналізу, в основу якого покладено принцип ціннісної зумовленості будь-якого виду пізнавальної чи практичної діяльності людини та з'ясовано, що будь-які уявлення про адекватність та справедливість дискреційних рішень суб'єктів правозастосування вибудовуються, насамперед, у аксіологічній площині, і якщо такі уявлення не узгоджуватимуться з істинними знаннями про обставини розглядуваної справи, то у цьому разі не може йтися про законність та справедливість прийнятого на їхній основі рішення.

Результати та обговорення. Одним із головних засобів реалізації ціннісних запитів та ідеалів людства є право, як система механізмів регулювання відносин у суспільстві та забезпечення необхідних життєвих благ для його представників. У свою чергу саме право також має відповідні ціннісні засади, на яких воно ґрунтується і які визначають зміст, напрямки розвитку та формують характеристики права та його інститутів і використовуються з метою оцінки діючого права [6, с. 1052] на предмет його відповідності цільо-

вим параметрам правового регулювання у конкретному взятому соціумі.

У найзагальнішому розумінні, головною змістовною ознакою поняття «цінність» є значущість окремих реалій дійсності або ж абстрактних ідей чи еталонів щодо задоволення духовних і матеріальних людських потреб, інтересів, цілей тощо [7, с. 992]. Вони є результатами узагальнення соціального досвіду і виконують функцію орієнтирів належності в суспільно-культурному житті. При цьому із входженням людства в еру цивілізованої історії одним з головних засобів реалізації ціннісних запитів та ідеалів є право як система механізмів регулювання відносин у суспільстві та забезпечення необхідних життєвих благ для його представників.

Ведучи мову про формування європейських правових цінностей та їх вплив на політико-інтеграційні процеси, що мали своїм наслідком утворення такої наднаціональної організації, як Європейський Союз, слід згадати, насамперед, зміст ст. 2 Маастрихтського Договору про Європейський Союз, яка визначає, що «Союз заснований на цінностях поваги людської гідності, свободи, демократії, рівності, правової держави та дотримання прав людини, включаючи права осіб, що належать до меншин. Такі цінності є загальними для держав-учасниць в рамках спільноти, що характеризується плюралізмом, недискримінацією, терпимістю, справедливістю, солідарністю та рівністю жінок і чоловіків» [8].

Слід відзначити, що концептуальні основи більшості з перелічених вище ціннісних засад сягають своїм корінням ще інтелектуальних традицій Античної Греції, яку по праву називають «колицкою демократії». При цьому давньогрецькі філософи у своїх умоглядних міркуваннях часто-густо на багато віків випереджали власну епоху, висловлюючи погляди, які йшли у розріз з сучасною їм суспільною думкою і здобули своє визнання у досить віддаленому майбутньому [9, 10].

Сократівську ідею гідності людини як правової цінності розвинув у своєму вченні Аристотель, обґрунтовуючи тезу про те, що держава – це спілкування вільних людей, спроможних власноруч творити та розвивати власну природу, вдосконалюючи свої здібності. Право ж, на його думку, може вважатися справедливим лише тією мірою, якою воно надає можливості людині для такого вдосконалення та самореалізації. Звідси, основою почуття власної гідності людини є здатність творити свою долю, оскільки на думку Аристотеля притаманне кожному почуття любові до самого себе не випадкове, а укорінене в нас самою природою [11, с. 412].

В руслі дослідження проблеми аксіологічних підвалин розсуду суб'єктів правозастосування,

засаднича функція такої правової цінності, як людська гідність, полягає, з одного боку, у неприпустимості жодних дискримінаційних підходів при формуванні та прийнятті процесуальних рішень, тоді як з іншого – у сприянні подальшої асиміляції засуджених із законослухняною частиною людської спільноти та повернення їх до гідного людини способу життя.

Втім, слід мати на увазі, що попри цілком очевидну плюралістичність та релятивізм у тлумаченнях змісту людської гідності, це поняття має центральне значення та залишається загальним мінімальним ядром в інтерпретаціях прав людини та умов їх дотримання [12, с. 724].

Справді, використання приміром судами поняття «людської гідності» поки що не увінчалось розробкою будь-якого універсального визначення, чи хоча б якихось спеціальних послідовних національних тлумачень. Але це не означає, що гідність не відіграє жодної ролі в судовому тлумаченні прав людини. Проте, на відміну від представників тваринного світу, людина не народжується «людиною» у повному розумінні цього поняття. Для того щоб стати такою вона має інтегруватися з певним суспільством, засвоюючи його мову, знання, досвід, культурні цінності, норми тощо. А такі атрибути не є об'єктами генетичного наслідування, а стають результатами виключно соціалізаційних процесів, юридичне гарантування умов успішного здійснення яких і мають передбачати основоположні права та свободи людини.

У цьому відношенні доречно згадати, що вже у Аристотеля ми знаходимо концептуальні основи цієї ідеї. Аристотель вважав, що людина сама створює себе, тобто природа дає людині лише «матерію», котрій ще належить набути відповідної «форми». Цей висновок набуває принципового значення при вирішенні питань, пов'язаних з визначенням кола базових умов становлення й розвитку людської особистості, на забезпечення яких мають орієнтуватися основоположні права та свободи людини, а, відповідно, і процесуальні рішення, правовий характер яких визначається ступенем дотримання цих прав і свобод [13, с. 90].

Відтак, можна цілком переконливо стверджувати, що гуманістична спрямованість європейського права ґрунтується, насамперед, на ідеї та пріоритеті людської гідності, як фундаментальної цінності, яка визначає його моральні основи. Тому й не випадково, що Євромайдан 2014 року носив назву Революції Гідності, адже головною рушійною силою цих подій стало прагнення громадян України відстояти цю базову цінність шляхом повернення до європейських культурних витоків після тривалого перебування під владою російсько-радянської імперії.

Втім, гідності людини в першу чергу як особистості підтримували не всі науковці. Приміром, аналізуючи змістовні характеристики людської гідності як правової цінності, відомий вітчизняний дослідник П.М. Рабінович наголошував на тому, що гідність – це цінність людини як такої, самої по собі (самоцінність) – незалежно від будь-яких її біологічних чи соціальних особливостей [14, с. 21]. Як бачимо, в цьому ключі гідність людини розглядається вже не лише з точки зору її індивідуальних здобутків, соціального статусу, походження тощо, але насамперед крізь призму самої причетності до роду людського, здатного осмислювати як власне буття, так і надавати смислу усім речам буття природного. Інакше кажучи, за словами І. Канта, – людина «є не засобом, а метою», тобто вона сама здатна до автономії та розумної реалізації власної природженої самобутності за «законами свободи» й ці закони, на відміну від законів природи, називаються моральними [15, с. 120–121].

Таке урівнювання людей як морально автономних суб'єктів у їхній людській гідності стало зрештою підставою для універсалізації прав людини й громадянина, що знаходить своє пряме відображення у преамбулі та ст. 1 Загальної декларації прав людини 1948 року, згідно якої – «всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах» [16].

Спрямована на утвердження пріоритету людської гідності як правової цінності міжнародна система захисту прав людини дістала подальший розвиток у створенні регіональних, зокрема європейських, правозахисних механізмів. З метою забезпечення економічної та демократичної стабільності в Європі створено такі організації, як Рада Європи, Європейський Союз і Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ). При цьому значущість Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод полягає не лише у закріпленні людської гідності, прав та свобод людини, а, насамперед, у забезпеченні механізму їх впровадження, визначальна роль у якому відводиться Європейському судові з прав людини, рішення якого є засобом захисту гідності та прав людини у рамках Ради Європи. Тож передбачена Конституцією України правова держава має будуватися на верховенстві права з огляду на ідею людської гідності, бо саме держава існує для людини, а не навпаки [17, с. 50].

Відповідним чином розсуд суб'єктів правозастосування має орієнтуватися передусім на захист прав і свобод людини, а не на певні вузькодержавницькі інтереси та вигоди. Особливо це стосується тих випадків, коли, приміром суд, для забезпечення такого захисту вимушений відступати від певних усталених позицій і стандартів,

тоді як масове відступлення від попередніх правових позицій не вітається й порушує стандарти сталості судової практики [18, с. 257]. З іншого ж боку суддівський розсуд є гарантією обґрунтування судових рішень, оскільки суд має докладно проаналізувати фактичні обставини і навести аргументацію своєї правової позиції [19]. Відтак, відступаючи від правової позиції, суд має навести переконливу аргументацію свого рішення, адже для інакшого застосування припису закону в однаковій (або подібній) ситуації з аналогічним юридичним складом повинні існувати вагомі та розумні підстави [18, с. 258]. У першу чергу пов'язані з пріоритетністю захисту прав та свобод людини.

Наступні дві фундаментальні цінності європейського демократичного права – свобода та рівність – являють собою ті аксіологічні засади, без реалізації яких взагалі немислима сама навіть ідея демократії, а людська гідність залишатиметься не більше, ніж внутрішньою моральною якістю людини, без свого дійсного виявлення.

Так, скажімо, античний раб цілком міг усвідомлювати себе як повноцінного представника роду людського, однак фактично його суспільний статус був надто віддаленим від гідного ставлення до нього з боку вільних громадян полісу, що не сприймали його як рівного їм. Відповідно, людська гідність передбачає насамперед суб'єктивну свободу та рівність, котрі ще з античних часів пов'язувались з ідеєю справедливості.

У сучасному суспільстві завдяки тому, що технологічний прогрес давно уможливив скасування інституту рабства, правова свобода стає універсальною людською цінністю (а не лише привілеєм обраних). Вона є конституційно закріпленою у законодавствах усіх демократичних держав.

Так, право на свободу є невідчужуваним та невід'ємним конституційним правом людини, яке серед іншого передбачає можливість вибору своєї поведінки, у тому числі – самостійно діяти відповідно до власних рішень і задумів тощо. Право на свободу означає, що особа у своїй діяльності є вільною від зовнішнього втручання, за винятком законних обмежень [20, с. 12].

Тобто свобода суб'єктивної самореалізації людини є припустимою у тих межах, що визначені законом з метою гарантування правової свободи інших суб'єктів, позаяк, за відсутності таких обмежень, унеможливилось би уникнення конфліктних зіткнень інтересів, про що застерігали ще давньогрецькі мислителі (Платон у творах «Держава», «Політик», «Закони»; Аристотель у «Політиці», «Нікомаховій етиці» тощо).

Тому законне обмеження свободи вже у ті часи розглядалося як єдиний засіб її забезпечення шляхом встановлення певної «нормативної міри» для

приборкання «рудиментарно-тваринного ества» людини. За словами Аристотеля, хто вимагає, аби панував закон, очевидно, хоче, щоб панували божество і розум, а хто вимагає, аби панувала людина, проявляє певне дикунство, бо пристрасть є саме тим, що зводить навіть найкращих правителів з істинного шляху; закон же – це розум поза пристрастями й бажаннями [11, с. 96].

Безперечно, сучасне розуміння свободи як правової цінності багато в чому відрізняється від давньогрецького, проте сама ідея кореляції сутнісного змісту права не лише з заборонами та зобов'язаннями, а, насамперед, із забезпеченням можливостей вільного самовизначення й самореалізації людини в суспільному житті, стало стійкою традицією для європейської правової культури.

До того ж, категорія «свобода у праві» визначається, як легітимізований і санкціонований державою простір для реалізації поведінки суб'єктів, нормативно визначений у правах та обов'язках людини і громадянина, в яких право є межею між свободою і свавіллям та вказує на визначену міру (баланс), що забезпечує свободу особи, суспільства й держави [21, с. 172].

Таким чином, свобода є однією з найважливіших правових цінностей, яка лежить в основі будь-якої правової системи. Вона є не тільки основою для розвитку демократії й захисту прав людини, але й визначає сутність самого права [22, с. 28].

З іншого боку, будучи необхідним компонентом гідного людського існування, свобода, у той же час, є засобом, яким далеко не всі здатні в однаковій мірі успішно користуватися. Чим більшу міру суб'єктивної свободи забезпечує правова система певного суспільства, тим більш віддаленим від стану фактичної рівності громадян опиняється дане суспільство, що істотно дестабілізує його та зменшує гарантії реального захисту права на власність, на життя, на особисту недоторканність тощо [23, с. 156].

Свобода завжди породжує прогресуючу нерівність, а фактична рівність може досягатися лише ціною тотального знищення свободи. Позаяк природні задатки людей є різними, в міру розширення свободи їх реалізації, відповідно поглиблюватиметься й економічна нерівність між ними, що, у свою чергу, сприятиме зростанню нерівності соціальної. Протидією тому є організація правового регулювання відносин на засадах правової рівності, тобто – наділення усіх членів суспільства однаковим правовим статусом, безвідносно до майнового, соціального, гендерного та іншого цензу [24, с. 735].

Певна річ, що з точки зору самої ідеї права тут йдеться аж ніяк не про прагнення встановлення фактичної рівності, а про правове забезпечення рівних «стартових умов» для кожного учасника

правовідносин. Однак при цьому не передбачається однакова для всіх «винагорода на фініші» (немов у спортивних змаганнях, не усі стають призерами, але правила проведення змагань є однаковими для всіх).

Щодо дискреційних процедур, принцип рівності полягає передусім у визнанні неприйнятності будь-яких виявів дискримінації в плані дотримання законних суб'єктивних прав та свобод у ході прийняття процесуальних рішень. Вагомим прикладом у контексті реалізації принципу рівності є рішення Європейського суду з прав людини у справі «Вілліс проти Сполученого Королівства» від 11 червня 2002 року за заявою Кевіна Вілліса, який після смерті дружини залишився із двома неповнолітніми дітьми, утримання яких становило для нього матеріальні складнощі, а тому потребував фінансової допомоги від держави. Але в допомозі йому було відмовлено, з підстав, що на таку допомогу може претендувати лише жінка-вдова. Заявником було вичерпано всі заходи національного рівня й він звернувся до Європейського суду з прав людини. У своєму рішенні Європейський суд констатував, що у матеріалах справи немає жодної інформації, яка б свідчила, що заявник не відповідає критеріям законодавства для виплати подібної допомоги і йому було відмовлено виключно на тій підставі, що він є чоловіком, а не жінкою [25].

Суд дійшов висновку, що в аналогічній ситуації особа жіночої статі справді отримала б допомогу, про яку просив Вілліс, але положення законодавства Сполученого Королівства Великобританії і Північної Ірландії були дискримінаційними, а тому – мало місце порушення принципу рівності [26, с. 7].

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що у сучасному суспільстві рівність як правове явище розвинулася до нормативно-юридичних форм, здатних виступити зразками, моделями, правилами можливого, належного або забороненого варіантів поведінки людей. На сьогодні сутність правової рівності полягає, зокрема у вимозі однакового становища усіх людей перед законом. Рівність прав і свобод сьогодні є одним з основних принципів конституційного статусу людини і громадянина, показник загальнолюдської культури [27, с. 176].

Відтак можна стверджувати, що ідея рівності, первинно сформульована давньогрецькими мислителями й обґрунтована у європейській філософсько-правовій думці Нового часу, належить до фундаментальних засад самого існування сучасної правової демократичної держави, будучи ціннісною «опорою» гідності кожного в суспільстві, незалежно від індивідуально-суб'єктивних особливостей.

Поряд з цим, з ідеєю рівності тісно пов'язана така ключова правова цінність, як справедливість. Проте, далеко не будь-яку рівність можна обґрунтовано визнати справедливою і тим самим надати їй статусу «правової», тобто відповідної самій сутнісній «ідеї права». Право виникло і розвивається заради втілення у життя ідеї справедливості, воно є тим суспільним ідеалом на яке повинно орієнтуватися законодавство. Тоді як справедливість і є цим правом, при якому кожен індивід отримує те, чого заслуговує, що є його невід'ємною частиною й чого він так сильно потребує. Це своєрідна рівновага та баланс суспільних потреб і можливостей, де право уособлює справедливість, а справедливість має правову основу, тобто є реальною та захищеною правом [28, с. 11].

Таке трактування справедливості актуалізує подальші практичні пошуки аксіологічних основ права, того ціннісного виміру права, який зумовлює безумовний авторитет права не просто у регулюванні суспільних відносин, а у людинотворенні, становленні людини як творчої, непересячної особистості» [28, с. 10–11].

На думку Б.О. Кістяківського, – важливо, щоб право не розходилося зі справедливістю й саме право було справедливим [29] та отримало свою легітимацію на основі базових гуманістичних цінностей. Закон, в якому нівелюється принцип справедливості, стає неправовим, деспотичним, свавільним приписом влади, що возвеличує владу над людиною й робить останню засобом для досягнення вузьких державницьких цілей [28, с. 13]. Саме у такому разі особливої значущості набуває розсуд суб'єктів правозастосування, як засіб компенсації згаданої несправедливості у ході прийняття дискреційних рішень.

Проте, коли постає питання щодо справедливості судового розгляду загалом та дискреційних рішень зокрема, то у сучасній юридичній літературі це питання здебільшого зводиться до його суто процедурної площини й у ролі головного критерію виступає неупередженість та об'єктивність розгляду справи. Орієнтиром для цього є справедливий судовий розгляд з точки зору практики Європейського суду з прав людини, який передусім полягає у сукупності послідовних дій щодо розгляду й вирішення справи, що характеризується неупередженістю до учасників провадження й однаковою ставленням до прав та інтересів кожного з них. Зазначене може бути цілком застосоване й до діяльності національних судів, оскільки до них, власне, й звертаються з тим, щоб віднайти справедливість [30, с. 68].

Однак, часто зміст поняття «справедливість» часто прирівнюється до поняття «правової рівності», яке не є тотожним першому (вже хоча б через те, що «урівнювання різного» далеко не завжди

є виправданим). Як слушно зауважує Г. Радбрух, розглядувана виключно у юридичній площині справедливість – ідея формальна. Вона означає однаковий підхід до рівних і неоднаковий до нерівних за тією ж мірою, але вона не може встановити, по-перше, кого слід розглядати як рівного чи нерівного, і, по-друге, як слід трактувати рівних і нерівних. Рівність – завжди лише абстракція з наявної нерівності» [31, с. 157]. Іншими словами, як відзначив Д. Ллойд, істинність шкали цінностей неможливо довести логічно, але можливо лише прийняти чи відхилити, тому що ми відчуваємо, що просто не можемо вчинити інакше [32, с. 141].

Дійсно, наразі мало хто спроможний дати загальну та однозначну дефініцію ідеї справедливості, але практично будь-хто здатен відчути, що у тому чи іншому випадку щось є несправедливим.

Саме з огляду на відзначені обставини легітимується ідея розсуду суб'єктів правозастосування, як засобу коригування дискреційних рішень у напрямку підвищення міри їхньої справедливості. При цьому, звичайно ж, йдеться не про тотальне узалежнення таких рішень від суб'єктивної волі суб'єкта правозастосування, адже формування та здійснення останньої відбувається не у якомусь «культурному вакуумі», а в контексті певної системи ціннісних орієнтирів того соціуму, у якому чиниться правосуддя в розглядуваній справі та формується правосвідомість суб'єктів правозастосування. Тому такі аксіологічні підвалини виконують, врешті-решт, функцію тих критеріїв, узгодження з якими стає підставою для оцінки рішень суб'єктів правозастосування на предмет їх прийнятності з точки зору ідеї справедливості.

Разом з цим, попри ключовий характер вимоги справедливості по відношенню до рішень, що приймаються судом, законодавець не визначає яких-небудь нормативних критеріїв стосовно дотримання такої вимоги. Так, скажімо у ст. 370 КПК України наголошено, що судові рішення повинно бути законним, обґрунтованим і вмотивованим (ч. 1 вказаної статті), де законним визнається рішення, ухвалене компетентним судом згідно з нормами матеріального права з дотриманням вимог щодо кримінального провадження, передбачених цим Кодексом (ч. 2 цієї ж статті), обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до статті 94 цього Кодексу (ч. 3 наведеної вище норми), а вмотивованим є рішення, в якому наведені належні і достатні мотиви та підстави його ухвалення (ч. 4 цитованої в цьому абзаці статті).

Втім, щодо того, яке рішення варто вважати справедливим і від чого варто відштовхуватися, визначаючи справедливість чи несправедливість судового рішення, законодавець не вказує. Очевидно, що така позиція зумовлена масштабністю та багатоаспектністю цього терміна, а також тим, що справедливість є морально-правовою категорією, яку неможливо чітко визначити в нормативному акті [33, с. 35].

Отже, можна погодитися з висновком про те, що принцип справедливості у діяльності суб'єктів правозастосування загалом й при ухваленні ними дискреційних процесуальних рішень зокрема є основоположною засадою, суть якої проявляється у такій формі організації процедур судового контролю та розсуду, що максимально відповідає уявленням людей про правду та збалансованість суспільних відносин у сферах перерозподілу особистих немайнових та майнових благ, призначення покарання і оцінки доказів [34, с. 151], а тому значною мірою виходить за межі формально-юридичної сфери. Не виключено, що це пов'язано й з тим, що головною метою правового регулювання є не самоцільний примус до дотримання нормативних приписів чинного законодавства, що є виразником волі державної влади, а сприяння налагодженню у суспільстві розумного та справедливого порядку, де останній передбачає прагнення такої збалансованості відносин, за якої мінімізується конфліктність індивідуальних, суспільних та державних інтересів.

Тож видається, що саме на вказаний напрям мають бути в першу чергу зорієнтовані дискреційні рішення суб'єктів правозастосування, аби вважатися справедливими та доцільними, попри те, що відсутні будь-які стандартизовані алгоритми, за якими б можна було визначити та зафіксувати нормативно у якості однозначно чітких критеріїв досягнення зазначеної мети. Функціонально справедливість полягає при цьому у збалансуванні різних потреб сторін, з метою страхування проти несправедливих юридичних наслідків і забезпечення необхідної гнучкості, необхідної для ефектвної правової системи» [35, с. 19].

Загалом же принцип справедливості при визначенні заходів процесуального характеру, які застосовуються по відношенню до особи, яка вчинила правопорушення, мають передбачати адекватну та пропорційну правову реакцію на її дії. Зокрема, коли йдеться про справедливість визначення кримінально-правових санкцій, то вони мають відповідати характеру і ступеню суспільної небезпеки правопорушення, обставинам його скоєння, та особистості винної особи [36, с. 10]. Та попри це, навряд чи можна погодитися з позицією авторки щойно процитованих рядків стосовно того, що правильне застосування закону означає

справедливість прийнятого рішення. Не може бути законного, але несправедливого рішення, так само, як і справедливого рішення, прийнятого з порушенням закону [36, с. 9]. Адже, у такому разі, остерігатиметься некоректне отождоження права та закону, характерне для позитивістської доктрини.

У цьому плані варто згадати, що вже в епоху Античності (особливо в контексті римського права) мало місце чітке розмежування понять «*ius*» (право, справедливість) та «*lex*» (закон), оскільки далеко не будь-який офіційний юридичний закон відповідає самій ідеї права як розумного та справедливого порядку. Тож при дискреційному виробленні процесуальних рішень суб'єкт правозастосування керується принципом справедливості, здебільшого у тих випадках, законодавчі основи регулювання яких або містять певні прогалини та невизначеності, або ж характеризуються своєю невідповідністю домінуючим у суспільстві уявленням про правову справедливість. Тому, значну роль принцип справедливості відіграє у разі, коли є прогалини в законодавстві, тобто коли застосовують не аналогію закону, яка зазвичай прямо заборонена кримінальними кодексами, а аналогію права, тобто відносини врегульовуються відповідно до загальних принципів права та законодавства. При цьому принцип справедливості є засобом відновлення дисбалансу між все ж таки нерівними учасниками відносин, адже абсолютно збалансувати їхні права та обов'язки на законодавчому рівні практично неможливо» [37, с. 216–217].

Втім, якщо розглядати принцип справедливості виключно у процесуальній площині (тобто, абстрагуючись від інших його вимірів), то у цьому відношенні він полягатиме в рівному юридичному масштабі поведінки й у суворій відповідності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню» [37, с. 217]. Що ж стосується так званих «метаюридичних» його аспектів (моральних, аксіологічних, психологічних тощо), то фахові правознавці зазвичай розглядають їх як другорядні, похідні. Однак, якщо проаналізувати механізми впливу різних вимірів справедливості на її змістовні характеристики, то доведеться визнати протилежне, а саме – визначальну роль саме морально-ціннісних чинників права, оскільки від них у першу чергу залежить сам санкційний діапазон, в межах якого на процесуальному рівні оцінюється передбачувана принципом справедливості пропорційність юридичних наслідків масштабові вчиненого правопорушення.

До прикладу, для сучасного європейського права, в основу якого покладені принципи християнської етики, характерною є відмова від визнання смертної кари у якості різновиду покарання, тоді

як у країнах, де панує ісламська мораль, смертна кара є обов'язковим компонентом в системі мусульманського деліктного права. Більше того, у низці таких країн (наприклад, у Ємені), у разі вбивства мусульманина, форму смертної кари можуть обирати члени сім'ї жертви. Тож «категорії моралі у процесі реалізації справедливості повинні бути на першому плані, а не братися до уваги в міру можливості, адже мораль не можна відсувати на «периферію» справедливості, як це стверджувалося раніше. Окрім того, справедливість є надбанням людства, його скарбом, важливість якого для миру та спокою у світі визначено в тому числі у Декларації про принципи міжнародного права. У цьому документі справедливість фактично відіграє роль навіть не принципу права, а загально визнаної людської цінності, світового надбання, яке підлягає охороні як особливо важливе благо [37, с. 219].

Прикладом застосування принципу справедливості може слугувати Постанова Великої Палати Верховного Суду по справі №607/4316/17-ц від 25 березня 2019 року, в якій суд, незважаючи на наявність формальних підстав для відхилення доводів позивача, врахував конкретні обставини справи та задовольнив позов студента українського вишу – громадянин Нігерії, який несвоєчасно вніс оплату за навчання, через що був відрахований. Відомо, що належність виконання грошового зобов'язання є безвідносною до наявності чи відсутності вини кредитора. Таке зобов'язання є беззаперечним. Однак, незважаючи на те, що договором, укладеним між сторонами, передбачено, що виконавець мав право відрахувати замовника і розірвати договір, зокрема, у випадку несвоєчасної оплати за навчання Верховний Суд врахував, що зазначене прострочення відбулося з незалежних від позивача обставин – затримкою платежів, які виникли у зв'язку з перенавантаженням платіжної системи Центрального банку Федеративної республіки Нігерія. А тому дійшов висновку про необхідність поновлення студента у навчанні, концептуально обґрунтовуючи свою правову позицію наступним: «Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема, норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим

культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, яка відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка відображена в Конституції України. Отже, у сфері реалізації права справедливість проявляється у рівності всіх у своїх правах та перед законом, а справедливе застосування норм права повинно бути у свою чергу неупередженим, недискримінаційним [38].

Тому, істинна інформація щодо змісту та обставин розслідуваної події, як необхідна умовою правосуддя, складає лише предмет розсуду, а тому далеко не у будь-якому випадку є достатньою умовою для прийняття розумного та справедливого процесуального рішення. Адже між фактичним станом речей та деонтологічними уявленнями про належне не існує однозначного зв'язку. Такі уявлення залежать, здебільшого, від системи цінностей, в контексті якої вони формуються та функціонують. А тому питання істинності того чи іншого рішення має тісно корелювати з аксіологічним його аспектом, що базується на таких фундаментальних ціннісних вимірах, як гідність, свобода, рівність та справедливість. При цьому остання виконує своєрідну інтеграційну функцію по відношенню до решти аксіологічних орієнтирів в процесі судового розсуду, позаяк справедливість рішення передбачає дотримання принципу рівності всіх учасників правовідносин у їхній людській гідності та правовій свободі. Тож у випадках, коли закон та усталена судова практика не гарантують забезпечення відповідності зазначеним критеріям, належить зорієнтувати свою дискрецію на обґрунтоване коригування свого рішення у напрямку максимізації такої відповідності, навіть якщо це потребуватиме певного відходу від стандартів.

Висновки. Істинна інформація про зміст та обставин вирішуваної справи, як необхідна умова правосуддя, складає лише предмет розсуду, а тому далеко не у будь-якому випадку є достатньою умовою для прийняття розумного та справедливого процесуального рішення, адже це залежить й від системи цінностей, в контексті якої вони формуються та функціонують. Тож питання істинності того чи іншого дискреційного рішення суб'єкта правозастосування має тісно корелювати з аксіологічним його аспектом, що базується на таких фундаментальних ціннісних вимірах, як гідність, свобода, рівність, справедливість тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Копитова О.С. Судове правозастосування: окремі загальнотеоретичні питання до складових елементів. Право і суспільство. 2019. №4. С. 192–198. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-4-28>.
2. Перепелюк А.М. Принципи та вимоги права як основоположні засади правозастосовчої діяльності. Альманах права. Основоположні принципи права як його ціннісні виміри : науково-практичний юридичний журнал. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2012. Вип. 3. С. 225–229.

3. Бобрешов Є.Г. Судове правозастосування в Україні: проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2011. 20 с.
4. Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві. К.: НАВСУ, 2000. 200 с.
5. Гришук О.В. Філософія конституційних цінностей: монографія. К.: «Компанія ВАІТЕ». 2019. 416 с.
6. Енциклопедія освіти. Академія педагогічних наук України. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
7. Оборотов Ю.М., Горобець К.В. Ціннісні засади права. Велика українська юридична енциклопедія. Т.2. *Філософія права*. Харків: Право, 2017. С. 1052–1055.
8. Мартинов А.Ю. МААСТРИХТСЬКИЙ ДОГОВІР. Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2009. 790 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Maastrichtskey_dogovir/.
9. Ванджурак Р. В. Сократ й українська юриспруденція: передумови, сучасний вплив і майбутнє. Філософські та методологічні проблеми права. 2021. № 1 (21). С. 47–53. DOI: <http://dx.doi.org/10.33270/02212101.47>.
10. Ванджурак Р. В. Філософсько-правові погляди давньогрецьких семи мудреців та їх вплив на сучасну українську юриспруденцію. Філософські та методологічні проблеми права. 2022. № 2 (24). С. 38–44ю URL: <https://philosophy.naiu.kiev.ua/index.php/philosophy/article/view/1512/150>.
11. Аристотель. Політика. К.: Основи, 2005. 240 с.
12. McCrudden C. Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights. *The European Journal of International Law*. 2008. Vol. 19. № 4. P. 655–724.
13. Казацький В. Першоджерела ідеї прав і свобод людини: від Античності до Відродження. Інформація і право. 2021. №4(39). С. 90–97.
14. Рабінович П.М. Право людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). Харків : Право, 1997. 64 с.
15. Кант, Иммануил. Метафизика нравов. Litres, 2022.
16. Загальна декларація прав людини ООН від 10.12.1948. Документ ВРУ № 995_015 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text/.
17. Дучак Б. Л. Людська гідність у праві. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Т.200. *Юридичні науки*. С. 47–50.
18. Фасій Б.В. Розсуд судді у забезпеченні прав і свобод людини: значення правової позиції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Серія «Право». Вип. 79. Ч. 1. С. 254–259. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.43>.
19. Савчин М. Свобода суддівського розсуду у світлі обґрунтованості рішень судів апеляційної та касаційної інстанції. 2017. URL: <https://yvu.com.ua/svoboda-suddivskogo-rozsudu-u-svitli-obgruntovanosti-rishen-sudiv-apelyatsijnoyi-ta-kasatsijnoyi-instantsij/>.
20. Кузьменко О.В. Свобода як принцип конституції і цінність громадянського суспільства. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Вип. 1(36). С. 12–16. DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1.723>.
21. Осядло М.В. Свобода як цінність права (теоретико-правовий аспект): дис.... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 202 с.
22. Бондар Н.А., Міщенко М.С. Свобода як правова цінність: природа та особливості. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. С. 26–30. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.3>.
23. Хірсін А.В. Методологія обґрунтування права: від класики до сучасності. К.: ТОВ «НВП Інтерсарвіс», 2013. 380 с.
24. Гришук О.В. Рівність. *Велика українська юридична енциклопедія. Т.2. Філософія права*. Харків: Право, 2017. С. 735–738.
25. *Willis v. the United Kingdom*. 2002. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/>.
26. Кудрявцева О.М. Принцип рівності у практиці Європейського суду з прав людини. *Правова позиція*. 2021. №1 (30). С. 5–9. DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2021-1.1>.
27. Чепульченко Т.О. Принцип рівності у праві як регулятор суспільних відносин: генеза та загальна характеристика. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2014. Вип. 3/4 (23/24). С. 172–176.
28. Подковенко Т. Справедливість у системі цінностей права. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 4(8). С. 10–14.
29. Кістяківський Б. Право як соціальне явище. *Вопросы права*. 1911. Кн. 8. № 4. <http://ecsocman.hse.ru/data/901/930/1219/14-Kistyakovskij.pdf>.
30. Тобота Ю.А. Поняття та критерії «справедливого судового розгляду» у рішеннях Європейського суду з прав людини. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2013. № 1086. С. 65–68.
31. Радбрух Г. *Філософія права*. К.: Тандем, 2006. 316 с.

32. Lloyd D. The Idea of Law. L.: Penguin books, 1976. 395 p.
33. Бойко О. Справедливість як категорія кримінального процесуального права. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 31–37. DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i1.1533>.
34. Легких К.В. Справедливість як принцип діяльності національних судів. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 3 (69). Т. 2. С. 146–152. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.3.2.25>.
35. Griffin J. G. Equity: Balancing certainty and flexibility to secure justice. *Fields: Journal of Huddersfield university*. 2020. Vol. 1. Issue 1. P. 1–21.
36. Кучинська О.А. Зміст принципу справедливості у кримінальному судочинстві України. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2011. № 1(3). С. 1–12.
37. Олійник О. Сутність принципу справедливості за міжнародним кримінальним правом. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 216–220. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.36>.
38. Здоровець С.В. Застосування принципу справедливості у новітньому судочинстві України. *Протокол UA: Юридичний інтернет ресурс*. 2019. [https://protocol.ua/ua/zastosuvannya_printsipu_spravedlivosti_u_novitnomu_sudochinstvi_ukraini_\(materialno_pravoviy_aspekt\)/](https://protocol.ua/ua/zastosuvannya_printsipu_spravedlivosti_u_novitnomu_sudochinstvi_ukraini_(materialno_pravoviy_aspekt)/).

REFERENCES

1. Kopytova O.S. (2019) Sudove pravozastosuvannja: okremi zaghaljnoteoretychni pytannja do skladovykh elementiv [Judicial enforcement: separate general theoretical questions to constituent elements]. *Pravo i suspiljstvo*. no 4. S. 192–198. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-4-28>.
2. Perepeljuk A.M. (2012) Pryncypy ta vymogy prava jak osnovopolozhni zasady pravozastosovchoji dijalnosti [The principles and requirements of the law as the fundamental principles of law enforcement activity]. *Aljmanakh prava. Osnovopolozhni pryncypy prava jak jogho cinnisni vymiry : naukovopraktychnyj jurydychnyj zhurnal. Kyjiv : In-t derzhavy i prava im. V.M. Korecjkogho NAN Ukrainy. Vyp. 3. S. 225–229*.
3. Bobreshov Je.Gh. (2011) Sudove pravozastosuvannja v Ukraini: problemy teoriji i praktyky [Judicial enforcement in Ukraine: problems of theory and practice]: *avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.01. Kyjiv. 20 s.*
4. Bandura O.O. (2000) Jednistj cinnostej ta istyny u pravi [Unity of values and truth in law]. *K.: NAVSU. 200 s.*
5. Ghryshhuk O.V. (2019) Filosofija konstytucijnykh cinnostej [Philosophy of constitutional values]: *monohrafija. K.: «Kompanija VAITE». 416 s.*
6. Encyklopedija osvity [Encyclopedia of education]. (2008) *Akademija pedagogichnykh nauk Ukrainy. Kyjiv: Jurinkom Inter. 1040 s.*
7. Oborotov Ju.M., Ghorobecj K.V. (2017) Cinnisni zasady prava [Value principles of law]. *Velyka ukrajinsjka jurydychna encyklopedija. T.2. Filosofija prava. Kharkiv: Pravo. S. 1052–1055*.
8. Martynov A.Ju. (2009) MAASTRYKHTSJKYJ DOGHOVIR [MAASTRICHT TREATY]. *Encyklopedija istoriji Ukrainy: T. 6: La-Mi / Redkol.: V. A. Smolij (gholova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istoriji Ukrainy. K.: V-vo "Naukova dumka". 790 s.: il. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Maastrichtskey_dogovir/.*
9. Vandzhurak R. V. (2021) Sokrat j ukrajinsjka jurysprudencija: peredumovy, suchasnyj vplyv i majbutnje [Socrates and Ukrainian jurisprudence: prerequisites, modern influence and future]. *Filosofsjki ta metodologichni problemy prava. no 1 (21). S. 47–53. DOI: <http://dx.doi.org/10.33270/02212101.47>*.
10. Vandzhurak R. V. (2022) Filosofsjko-pravovi pohljady davnjoghrecjkykh semy mudreciv ta jikh vplyv na suchasnu ukrajinsjku jurysprudenciju [Philosophical and legal views of the ancient Greek seven sages and their influence on modern Ukrainian jurisprudence]. *Filosofsjki ta metodologichni problemy prava. no 2 (24). S. 38–44 URL: <https://philosophy.nai.au.kiev.ua/index.php/philosophy/article/view/1512/150>*.
11. Arystotelj. (2005) Polityka [Policy]. *K.: Osnovy. 240 s.*
12. McCrudden C. (2008) Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights. *The European Journal of International Law*. Vol. 19. no 4. P. 655–724.
13. Kazackyj V. (2021) Pershodzherela ideji prav i svobod ljudyny: vid Antychnosti do Vidrodzhennja [The original sources of the idea of human rights and freedoms: from Antiquity to the Renaissance]. *Informacija i pravo. no 4(39). S. 90–97*.
14. Rabinovych P.M. (1997) Pravo ljudyny i ghromadjanyna u Konstytuciji Ukrainy (do interpretaciji vykhidnykh konstytucijnykh polozhenj) [The right of a person and a citizen in the Constitution of Ukraine (before the interpretation of the original constitutional provisions)]. *Xarkiv : Pravo. 64 s.*
15. Kant, Ymmanuyl. (2022) Metafyzyka нравов [Metaphysics of morals]. Litres.
16. Zaghaljna deklaracija prav ljudyny OON vid 10.12.1948 [The UN General Declaration of Human Rights dated]. *Dokument VRU no 995_015 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text/*.

17. Duchak B. L. (2017) Ljudsjka ghidnistj u pravi [Людська гідність у праві]. *Naukovi zapysky NaUKMA. T. 200. Jurydychni nauky. S. 47–50.*
18. Fasij B.V. (2023) Rozsud suddi u zabezpechenni prav i svobod ljudyny: znachennja pravovoji pozycji [Judge's discretion in ensuring human rights and freedoms: the importance of the legal position]. *Naukovyj visnyk Uzghorodskogho nacionaljnogho universytetu. Serija «Pravo». Vyp. 79. Ch.1. S. 254–259. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.43>.*
19. Savchyn M. (2017) Svoboda suddivskogho rozsudu u svitli obgruntovanosti rishenj sudiv apeljacijnoji ta kasacijnoji instanciji [Freedom of judicial discretion in the light of the validity of the decisions of the courts of appeal and cassation instance]. URL: <https://yvu.com.ua/svoboda-suddivskogo-rozsudu-u-svitli-obgruntovanosti-rishen-sudiv-apelyatsijnoyi-ta-kasatsijnoyi-instancij/>.
20. Kuzjmenko O.V. (2021) Svoboda jak pryncyp konstytuciji i cinnistj ghromadjanskogho suspiljstva [Freedom as a principle of the constitution and the value of civil society]. *Prykarpatskyj jurydychnyj visnyk. Vyp. 1(36). S. 12–16. DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1.723>.*
21. Osjadlo M.V. (2016) Svoboda jak cinnistj prava (teoretyko-pravovyj aspekt) [Freedom as a legal value (theoretical and legal aspect)]; *dys.... kand. juryd. nauk. Kyjiv. 202 s.*
22. Bondar N.A., Mishhenko M.S. (2023) Svoboda jak pravova cinnistj: pryroda ta osoblyvosti [Freedom as a legal value: nature and features]. *Elektronne naukovye vydannja «Analychno-porivnjajlne pravoznavstvo». S. 26–30. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.3>.*
23. Khirsin A.V. (2013) Metodologhija obgruntuвання prava: vid klasyky do suchasnosti [Methodology of substantiation of law: from classics to modernity]. K.: TOV «NVP Intersarvis». 380 s.
24. Ghryshhuk O.V. (2017) Rivnistj [Equality]. *Velyka ukrajinsjka jurydychna encyklopedija. T.2. Filosofija prava. Kharkiv: Pravo. S. 735–738.*
25. Willis v. the United Kingdom (2002). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/>.
26. Kudrjavceva O.M. (2021) Pryncyp rivnosti u praktyci Jevropejskogho sudu z prav ljudyny [The principle of equality in the practice of the European Court of Human Rights]. *Pravova pozycja. no 1 (30). S. 5–9. DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2021-1.1>.*
27. Chepuljchenko T.O. (2014) Pryncyp rivnosti u pravi jak rehuljator suspiljnykh vidnosyn: geneza ta zaghaljna kharakterystyka [The principle of equality in law as a regulator of social relations: genesis and general characteristics]. *Visnyk NTUU «KPI». Politologhija. Sociologhija. Pravo. Vyp. 3/4 (23/24). S. 172–176.*
28. Podkovenko T. (2016) Spravedlyvistj u systemi cinnostej prava [Justice in the value system of law]. *Aktualjni problemy pravoznavstva. Vyp. 4(8). S. 10–14.*
29. Kistjakivskij B. (1911) Pravo jak socialjne javyshhe [Law as a social phenomenon]. *Voprosyprava. Kn. 8. no 4. <http://ecsocman.hse.ru/data/901/930/1219/14-Kistyakovskij.pdf>.*
30. Tobota Ju.A. (2013) Ponjattja ta kryteriji «spravedlyvogho sudovogho rozghljadu» u rishennjakh Jevropejskogho sudu z prav ljudyny [Concept and criteria of “fair trial” in decisions of the European Court of Human Rights]. *Visnyk Kharkivskogho nacionaljnogho universytetu imeni V.N.Karazina. no 1086. S. 65–68.*
31. Radbrukh Gh. (2006) Filosofija prava [Philosophy of law]. K.: Tandem. 316 s.
32. Lloyd D. (1976) The Idea of Law. L.: Penguin books. 395 p.
33. Bojko O. (2020) Spravedlyvistj jak kateghorija kryminaljnogho procesualjnogho prava [Justice as a category of criminal procedural law]. *Jurydychnyj visnyk. no 1. S. 31–37. DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i1.1533>.*
34. Leghkykh K.V. (2020) Spravedlyvistj jak pryncyp dijajlnosti nacionaljnykh sudiv [Justice as a principle of activity of national courts]. *Derzhava ta rehiony. Serija: Pravo. no 3 (69). T. 2. S. 146–152. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.3.2.25>.*
35. Griffin J. G. (2020) Equity: Balancing certainty and flexibility to secure justice. *Fields: Journal of Huddersfield university. Vol.1. Issue 1. P. 1–21.*
36. Kuchynsijka O.A. (2011) Zmist pryncypu spravedlyvosti u kryminaljnomu sudochynstvi Ukrainy [Content of the principle of justice in criminal justice of Ukraine]. *Chasopys Nacionaljnogho universytetu «Ostrozjka akademija». Serija «Pravo». no 1(3). S. 1–12.*
37. Olijnyk O. (2019) Sutnistj pryncypu spravedlyvosti za mizhnarodnym kryminaljnym pravom [The essence of the principle of justice under international criminal law]. *Pidpryjemnyctvo, ghospodarstvo i pravo. no 9. S. 216–220. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.36>.*
38. Zdorovec S.V. (2019) Zastosuvannja pryncypu spravedlyvosti u novitnjomu sudochynstvi Ukrainy [Application of the principle of justice in the modern judicial system of Ukraine]. *Protokol UA: Jurydychnyj internet resurs. [https://protocol.ua/ua/zastosuvannya_printsipu_spravedlivosti_u_novitnomu_sudochinstvi_ukraini_\(materialno_pravoviy_aspekt\)/](https://protocol.ua/ua/zastosuvannya_printsipu_spravedlivosti_u_novitnomu_sudochinstvi_ukraini_(materialno_pravoviy_aspekt)/).*